

UDK:808.5

Hulkar SALIMOVA,

Osiyo Xalqaro universiteti tayanch doktoranti

E-mail: hulkarsalimova1@gmail.com

TAQU dotsenti X.Zakirova taqrizi asosida

«O'TGAN KUNLAR»DAN BUGUNGACHA - QODIRIY IJODINING BARHAYOTLIGI

Аннотация

Ushbu maqolada Abdulla Qodiriyning ijodi, o'zbek romanchiligiga qo'shgan hissasi va uning adabiy merosi tahlil qilinadi. Adibning hayoti va ijodiy faoliyatiga oid muhim faktlar, shuningdek, uning «O'tgan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlarining badiiy-estetik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Qodiriy asarlarida ijtimoiy tengsizlik, milliy o'zlikni anglash, an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatlar, muhabbat va fojiaiy qismlar mahorat bilan tasvirlangan. Shuningdek, maqolada Qodiriyning milliy adabiyot rivojiga qo'shgan hissasi, jadidchilik g'oyalari va uning Sovet hokimiyati bilan ziddiyatlari ham yoritiladi. Asardan keltirilgan parchalar orqali qahramonlarning xulq-atvori va adibning realizm uslubiga sodiqligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, o'zbek romanchiligi, «O'tgan kunlar», «Mehrobdan chayon», ijtimoiy tengsizlik, milliy ong, jadidchilik.

ОТ “МИНУВШИХ ДНЕЙ” ДО СЕГОДНЯШНЕГО ДНЯ - ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ ТВОРЧЕСТВА КАДЫРИ

Аннотация

В данной статье анализируется творчество Абдуллы Кадыри, его вклад в развитие узбекского романа и литературное наследие. Рассматриваются важные факты из жизни и творческой деятельности писателя, а также художественно-эстетические особенности его романов «Прошлые дни» и «Скорпион из алтаря». В произведениях Кадыри мастерски раскрыты темы социальной несправедливости, национального самосознания, противостояния традиции и современности, любви и трагической судьбы героев. В статье также освещается вклад Кадыри в развитие национальной литературы, его связь с идеями джадидизма и конфликт с советской властью. Через анализ отрывков из произведений исследуются характеры персонажей и приверженность писателя реализму.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, узбекский роман, «Прошлые дни», «Скорпион из алтаря», социальное неравенство, национальное самосознание, джадидизм.

FROM “PAST DAYS” TO TODAY-THE PROSPERITY OF THE WORK OF KADIRI

Annotation

This article examines the works of Abdulla Qodiriy, his contribution to Uzbek novelistic tradition, and his literary heritage. It explores key aspects of his life and creative activity, as well as the artistic and aesthetic characteristics of his novels «Bygone Days» and «Scorpion from the Altar». Qodiriy masterfully depicts themes of social inequality, national identity, the conflict between tradition and modernity, love, and tragic fates of characters. The article also discusses Qodiriy's influence on national literature, his connection to the Jadid movement, and his conflicts with the Soviet regime. Through the analysis of excerpts from his works, the study explores character development and the writer's commitment to realism.

Key words: Abdulla Qodiriy, Uzbek novel, «Bygone Days», «Scorpion from the Altar», social inequality, national identity, Jadidism.

Kirish. O'zbek adabiyotida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan ijodkorlar ko'p, ammo ularning orasida Abdulla Qodiriy alohida mavqega ega. U nafaqat yirik adib, dramaturg va publitsist, balki o'zbek romanchiligiga asos solgan ijodkor sifatida tarixga kirgan. XX asrning boshlarida shakllangan o'zbek adabiy jarayoni milliy uyg'onish ruhida kechgan bo'lsa, Qodiriy bu harakatning yetakchi vakillaridan biri sifatida maydonga chiqdi[1]. Uning «O'tgan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlari milliy adabiyotimizning durdonalari bo'lib, ular xalqimizning o'tgan hayoti, ijtimoiy va axloqiy muammolarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abdulla Qodiriy ijodining o'ziga xos jihati shundaki, u tarixiy voqealarni tasvirlash orqali o'zbek xalqining o'tmishdagi hayot tarzi, madaniy an'analari va ijtimoiy ziddiyatlarini aks ettirgan. «O'tgan kunlar» romani orqali yozuvchi o'zbek adabiyotida yangi janr – tarixiy roman janriga asos soldi. Bu asar nafaqat sevgi-muhabbat, balki milliy o'zlikni anglash, jamiyatdagi o'zgarishlar va inson qismatining murakkabligini ochib beruvchi tarixiy hujjat sifatida ham qimmatlidir[2].

Abdulla Qodiriyning ijodi Sovet hokimiyatining mafkuraviy siyosatiga to'g'ri kelmaganligi sababli adib jiddiy ta'qibga uchragan. 1937-yilda «xalq dushmani» sifatida qamoqqa olinib, 1938-yilda otib tashlangan. Uning asarlari uzoq yillar davomida taqiqlangan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida adibning ijodi qayta tiklandi va xalq e'tiboriga havola etildi.

Abdulla Qodiriy (Julqunboy) – mashhur yozuvchi, shoir, tarjimon, dramaturg bo'lib, XX asr o'zbek adabiyotining yetuk vakillaridan biri hamda o'zbek romanchiligiga asos solgan ijodkorlardan sanaladi[3]. U 1894-yil 10-aprelda Toshkent shahrining Eskijo'va mahallasida tug'ilgan. Uning otasi Qodirbobo (1820-1924) o'z davrida xon va beklar xizmatida sarbozlik qilgan va rus bosqini davrida Toshkent mudofaasi jarayonida faol ishtirok etgan.

Qodiriyning tarjimai holiga ko'ra, u kamtar oilada tug'ilib, yoshlik yillarida moddiy qiyinchiliklar tufayli mashaqqatli mehnatga jalb qilingan. Bolaligida eski maktabda tahsil olgan bo'lsa, keyinchalik rus-tuzem maktabida o'qib, savodini oshirgan. 1912-yilda savdogarlik bilan shug'ullanayotgan shaxsga prikazchik sifatida xizmatga kirib, tijorat sohasida ham tajriba orttirgan.

Qodiriy yorqin iste'dod sohibi bo'lib, u o'z asarlarida o'zbek xalqining turmush tarzi va ijtimoiy hayotini keng yoritgan. Uning adabiy merosi sahna asarlari, roman va hikoyalardan iborat bo'lib, ular orasida «O'tgan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlari alohida o'rin tutadi. Abdulla Qodiriy o'z ijodiy faoliyatini 1910-yillardan boshlagan bo'lib, dastlabki adabiy tajribalari «Xotinboz» (1915) va «Baxtsiz kuyov» (1915) hikoyalari bilan namoyon bo'lgan. Bu asarlar orqali u eski o'zbek turmush tarzi va uning ijtimoiy muammolarini hajviy ruhda tasvirlagan[4].

Adib 1915-1917 yillarda Abdul Qosim madrasasida tahsil olib, arab va fors tillarini chuqur o'rgangan. Sovet davrida esa

Bryusov nomidagi Moskva adabiyot kurslarida tahsil oldi va «Mushum» hajviy jurnalida faoliyat yuritdi. Ushbu davrda u hajviy hikoyalar va felyetonlar yozib, o'zbek publitsistik adabiyotining rivojlanishiga hissa qo'shdi.

Abdulla Qodiriyning roman va qissalari, xususan «O'tgan kunlar» va «Mehrobdan chayon» asarlari XIX asr o'zbek jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va axloqiy muhitini yoritadi. «O'tgan kunlar» romani katta shuhrat qozonib, ziyolilar tomonidan katta e'tibor bilan qarshilangan. Ushbu asarning qahramonlari – Otabek va Kumush obrazi o'zbek adabiyotidagi yangi uslub va voqelik tasvirini shakllantirgan. Asar milliy o'zlikni anglash, an'ana va zamonaviy qarashlar o'rtasidagi ziddiyatlarni yoritib berishga xizmat qilgan[5].

— «Otabek mehmonlarni tanchaga o'tkazib, fотиha so'ng Hasan Alidan so'radi: — Tuzukmisiz, ota? — Xudoga shukur, — dedi Hasanali, — boyagidan bir oz yengilladim. Mazmuni is tekkan ekan.»

Ushbu parcha Otabekning mehribon, hurmatga loyiq yigit sifatidagi fazilatlarini ochib beradi. Uning Hasanali bilan muomalasi, unga «ota» deya murojaat qilishi o'zbek oilasidagi hurmat va e'tiborni namoyon etadi. Bu asar davomida Otabekning ota-onasiga bo'lgan munosabati bilan ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Qodiriy o'z faoliyatining dastlabki yillarida jadidchilik g'oyalari mo'yillik bildirgan bo'lsa-da, keyinchalik sovet davri mafkurasi bilan qarama-qarshilikka tushdi. U milliy adabiyot rivojiga qo'shgan hissasi bilan nafaqat O'zbekistonda, balki butun Sharq va MDH mamlakatlarida e'tirof etilgan. Uning «O'tgan kunlar» romani 1928-yilda ozarbayjon tiliga, «Mehrobdan chayon» esa 1935-yilda tojik tiliga tarjima qilingan[6]. Shuningdek, Qodiriyning asarlari rus, qozoq, uyg'ur, nemis, tatar, arab, italyan va ingliz tillariga ham tarjima qilingan.

— «Kumush uyilib zo'rg'agina salom berdi va Yusufbek hojining yaqiniga kelib bo'yin egdi. Hoji qo'li bilan Kumushning yelkasiga qoqib suydi va Kumushning manglayiga tegizib olgan o'z qo'lini o'pdi: — Bizning Marg'ilonda ham shunday kelinimiz bor ekan-ku, biz bilmay yurgan ekanmiz-da!»[1].

Ushbu parcha Kumush obrazining go'zalligi va odob-axloq jihatidan yuksakligini namoyish etadi. Shuningdek, bu o'zbek oilaviy qadriyatlar va hurmat muhitining ifodasidir. Otabek va Kumush o'rtasidagi sevgi esa Qodiriy romanlarida markaziy o'rin tutib, milliy ruhiyatni aks ettiruvchi muhim syujet liniyasidir.

Adibning ijodiy faoliyati turli janrlarda o'z aksini topgan bo'lib, u o'zbek adabiyotida realizmning shakllanishiga beqiyos hissa qo'shgan. Uning asarlarida tarixiy voqealarning badiiy talqini chuqur yoritilgan bo'lib, bu jihat uni nafaqat badiiy, balki tarixiy nuqtayi nazardan ham muhim ijodkor sifatida namoyon qiladi. «O'tgan kunlar» romanida Otabek va Kumush obrazlari milliy va ijtimoiy an'analarning o'zaro uyg'unligi hamda qarama-qarshiliklari orqali yoritilgan bo'lsa, «Mehrobdan chayon» romanida jamiyatdagi ma'naviy inqiroz va ijtimoiy beqarorlik masalalari ko'tarilgan[2].

1937-yil 31-dekabrda «xalq dushmani» sifatida qamoqqa olinib, 1938-yil 4-oktabrda otib tashlangan. Adibning ijodi uzoq yillar davomida taqiq ostida bo'lib, uning kitoblari yo'q qilindi. 1957-yilda rasman oqlangan bo'lsa-da, uning fojiali qismati uzoq yillar sir saqlanib keldi. Mustaqillik yillarida esa Abdulla Qodiriyga yuksak hurmat-ehtirom ko'rsatilib, u Alisher Navoiy nomidagi davlat mukofoti va «Mustaqillik» ordeni bilan taqdirlandi[8].

ADABIYOTLAR

1. Qodiriy, Abdulla. O'tgan kunlar. Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Qodiriy, Abdulla. Mehrobdan chayon. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.
3. Karimov, M. Abdulla Qodiriy hayoti va ijodi. Toshkent: Sharq, 2008.
4. Ochilov, U. O'zbek romanchiligida tarixiylik va realizm masalalari. Buxoro, 2021.
5. Muradova, R. Jadid adabiyoti va milliy uyg'unish. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
6. Sultonov, Izzat. Qodiriy ijodining tahlili. Toshkent: Fan, 1991.
7. Jo'rayev, O. O'zbek adabiyotining taraqqiyot yo'li. Samarqand, 2018.
8. Normatova, Sh. Jahon adabiyoti. O'qituvchi, 2008. Ochilov, Sayfullayevich, Baqoyeva, M.Q., va Ochilov, U.S. «Teodor Drayzer 'Amerika Fojiasi' romani - Naturalizm ijodiy metodining yorqin namunasi.» Xorijiy adabiyotshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb masalalari, SamDChTI, 27-avgust 2020.

Bugungi kunda Abdulla Qodiriy asarlari yoshlar ma'naviyatini boyitish, tarixni anglash va adabiy tafakkurni rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. U adabiyotimizda yuksak badiiy uslub yaratgan, tarixiy va real voqelikni uyg'unlashtirish orqali yangi yo'nalish bergan ulug' adibdir.

Natijalar va muhokama. Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyotining tamal toshlarini qo'ygan ulug' adiblardan biri bo'lib, uning ijodi milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurash va an'anaviy qadriyatlarni teran ifodalash kabi dolzarb masalalarni o'z ichiga oladi. U yaratgan «O'tgan kunlar» va «Mehrobdan chayon» romanlari o'zbek adabiyotida ilk yirik badiiy nasr namunasi sifatida alohida o'rin tutadi. Qodiriy realizm uslubiga sodiq qolgan holda, milliy tarixni tasvirlash orqali xalqning og'riqli nuqtalarini ochib berishga, turli ijtimoiy tabaqalar orasidagi ziddiyatlarni ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi.

Adibning asarlari faqatgina tarixiy voqealar majmui emas, balki chuqur psixologik tahlillarga asoslangan badiiy tasvirlar bo'lib, u o'z qahramonlari orqali insonning ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini mahorat bilan ochib bergan. «O'tgan kunlar» romanida Otabek va Kumush o'rtasidagi sof muhabbat bilan zamon ziddiyatlari o'rtasidagi kurash, jamiyatning eski va yangi qadriyatlar to'qnashuvi o'z aksini topgan bo'lsa[1], «Mehrobdan chayon» romanida esa mustamlaka ostidagi jamiyatdagi axloqiy, siyosiy va iqtisodiy inqiroz ifodalangan. Bu asarlarda muallif faqatgina tarixni hikoya qilish bilangina cheklanmay, balki o'quvchini chuqur mushohada yuritishga undaydi[2].

Qodiriy ijodining o'zbek adabiyotidagi o'rni beqiyos bo'lib, uning asarlari milliy tafakkurning shakllanishida, yosh avlodning ma'naviy tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, u yaratgan qahramonlar—Otabek, Yusufbek hoji, Kumush va Anvar obrazlari bugungi kunda ham insoniy fazilatlarining namunasi sifatida qadrlanadi[1].

Adibning murakkab hayoti, uning sovet davlati tomonidan tazyiqqa uchrashi va qatag'on qilinishi milliy adabiyotimiz tarixidagi eng fojiali sahifalardan biri bo'lib qolmoqda. U xalq dushmani sifatida ayblanib, qatl etilgan bo'lsa-da, uning nomi va asarlari mustaqillik yillarida qayta tiklandi va munosib e'tirof etildi. Bugungi kunda Qodiriy ijodi keng o'rganilmoqda, uning asarlari xorijiy tillarga tarjima qilinib, jahon adabiyotining bebaho namunalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Qodiriyning milliy ongini uyg'otish yo'lidagi jasorati, adabiyot orqali jamiyatga ta'sir o'tkazish salohiyati va insoniy qadriyatlarni ulug'lashga bo'lgan intilishi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. Uning asarlari tarixiy xotirani saqlash, milliy an'analarni va zamonaviy taraqqiyot o'rtasidagi uyg'unlikni shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, Qodiriyning merosi kelajak avlodlar uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, aksincha, badiiy-estetik jihatdan yuksak namunalar sifatida o'zbek adabiyotining yorqin sahifalarini tashkil etishda davom etadi.

Xulosa. Adibning «Agar jonim fido bo'lsa, birgina Vatanimga fido bo'lsin» degan so'zlari uning maqsad va intilishlarini yaqqol ifoda etadi. Qodiriy mustamlaka davri ijtimoiy-siyosiy sharoitida yashab ijod qilgan bo'lsa-da, u millat mustaqilligi, ozodlik va o'zligini anglash yo'lida jonini fido qildi. Uning qahramonlari bugungi o'zbek yoshlari uchun ham namuna bo'lib, milliy adabiyotimizning eng yorqin yodgorliklaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

9. Ochilov, Ulug'bek. "Stiven Kingning 'Doktor Uyqu' Asarida Mistik Va Real Dunyo o'rtasidagi Chegaralar". Lingvospekt, vol. 1, no. 1, Jan. 2025, pp. 31-36, <https://lingvospekt.uz/index.php/Ingsp/article/view/309>.
10. Очилов УС. Абдулла Қодирий ва теодор драйзернинг асарларида натурализм тамойиллари. editorial board. 2022 May 17:650.
11. Sayfulloyevich, Ochilov. «Naturalistic Features In Abdulla Qodiriy's «Bygone Days»» International Journal of Progressive Sciences and Technologies [Online], 28.2 (2021): 333-337. Web. 24 Mar. 2023
12. Очилов, Улугбек Сайфуллоевич. «Абдулла Қодирийнинг "Обид кетмон" кассасида колхоз мавзуси ва унинг социалистик реализм адабий методига хослиги.» Gospodarka i Innowacje. 23 (2022): 155-157.
13. Ochilov, Ulugbek Sayfulloevich. «Naturalistic images in the novel "sister Carrie" by the American writer Theodore Dreiser.» Scientific reports of Bukhara State University 4.3 (2020): 179-183.
14. Ochilov, U. «Teodor Drayzerning „Baxti Qaro Kerri“ Asaridagi Takrorlar Tasnifi Va Ularning Matnda Bajargan Vazifasi». Центр научных публикаций (buxdu.Uz), т. 6, вып. 6, июль 2021 г.,
15. Ochilov, Ulugbek. «AQSH va o'zbek adabiyotshunosligida naturalizm adabiy o'qimiga munosabat.» ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz) 6.6 (2021).
16. Ochilov, Ulugbek. «Teodor Drayzerning» Daho» romanidagi Yujin Vitla-hirsu havasga yengilgan daho obrazi.» Центр научных публикаций (buxdu.uz) 8.8 (2021).